ILMIY VA BADIIY USLUBGA TEGISHLI MATNLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Odil To’xtamishovich Begimov
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti O’zbek tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, filologiya fanlari doktori
begimovodil@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada ilmiy va badiiy uslubga xos matnlarning xususiyatlari qiyosiy tadqiq etilgan. Ularning o’ziga xos maqsad va vazifalari, leksik, morfologik, sintaktik jihatdan shakllanish imkoniyatlari, turlari, shakllari tahlil etilgan, shu asosda bu uslublarning o‘xshash va farqli jihatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ilmiy uslub, badiiy uslub, funksional uslub, ilmiy matn, badiiy matn, terminologik leksika, mavhum leksika, sintaktik vositalar.

ABSTRACT

The article compares the characteristics of scientific and artistic texts. Their specific goals and objectives, lexical, morphological, syntactic possibilities of formation, types, forms are analyzed and on this basis similar and different aspects of these styles are identified.

Key words: scientific style, artistic style, functional style, scientific text, artistic text, terminological vocabulary, abstract vocabulary, syntactic means.

KIRISH

Adabiy til turli funksional uslublar tizimidir. Funktsional uslublar - bu tilning tarkibiy va funktsional variantlari, tilning differentsial ko’rinishlari, tilning asosiy funktsiyalariga muvofiq aniqlangan, inson faoliyatining har qanday sohasiga xizmat qiluvchi, stilistik jihatdan bir hil so'zlar, so'z shakllari va sintaktik modellarga ega bo'lgan til quyi tizimlari. Adabiy tilning funksional uslublari tizimida so‘zlashuv, ilmiy, rasmiy, ommabop, badiiy uslublar aniq namoyon bo‘ladi.

Bu uslublarning o’zaro munosabati, bir-biriga ta’siri, o’xshash va farqli tomonlariga xos xususiyatlar hamisha tilshunoslar uchun o’rganish obyekti bo’lib kelgan. Ularga xos ko’pgina xususiyatlar hali ham munozarali bo‘lib, bu munozaralar adabiy til tushunchasini subyektiv idrok etishi bilan emas, balki bu tushunchaning obyktiv murakkabligi bilan ham yuzaga keladi.

Masalan, bir guruh tadqiqotchilar badiiy adabiyot uslubini boshqa funksional uslublar bilan bir qatorga qo‘ydi. Boshqa

tadqiqotchilar esa ushbu turkumga "badiiy adabiyot tili" ni kiritmaydilar, chunki so'zlshuv, rasmiy, ilmiy, ommabop uslublardan farqli o'laroq, badiiy adabiyot tili stilistik jihatdan bir hil hodisalar tizimini ifodalamaydi va har qanday stilistik yopilishlardan butunlay mahrumdir.

Biroq, hozirgi o'zbek adabiy tilining har qanday uslubi izolyatsiyadan mahrum (badiiy va publitsistik uslubda, masalan, til birliklarini tashkil qilishning ko'plab umumiy tarkibiy elementlari va usullari mavjud). Bundan tashqari, har bir uslubda til birliklaridan foydalanishning maxsus strukturaviy elementlari va maxsus texnikasi bilan bir qatorda umumiy uslublararo til birliklari ham mavjud (aks holda til tizimida quyi tizimlarni - uslublarni ajratib bo'lmaydi). Maqolada adabiy til uslublarining o'zaro munisabatlari, o'ziga xos xususiyatlari badiiy va ilmiy uslublarga tegishli matnlar misolida taqqoslanadi va tahlil etiladi.

TADQIQOTNING METODOLOGIK ASOSLARI VA USULLARI

Tadqiqot metodologiyasi tilshunoslikda kuzatilgan tarixiylik va ijtimoiylik tendentsiyaga asoslanadi. U ma'lum bir tarixiy jarayondagi barcha hodisalar tarixiy va ijtimoiy shartlar va hodisalardan ajratmasdan talqin qilinishini nazarda tutadi.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy asosini zamonaviy tilshunoslikning stilistika sohasida qo'llaniladigan ilmiy fikrlarni tahlil qilish usullari tashkil etadi.

Shuningdek, tilshunoslikka oid tadqiqotlarda mavjud umumiylik va xususiylik, mohiyat va hodisa, shakl va mazmun bilan uyg'unlashgan dialektik qonuniyatlarga tayaniladi. Asosiy tadqiqot usuli sifatida materiallarni tasniflash, tavsiflash, tuzilish va shakllanishiga ko'ra tahlil qilish, til faktlarini solishtirishdan foydalaniladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ilmiy uslub xarakterli xususiyatlari tilshunoslar uchun tadqiqot obyekti hisoblanib, ko'proq ilmiy, ilmiy-texnikaviy va ommabop fan sohalarida shakllantirish va loyihalash uchun ishlatiladigan g'oyalar, farazlar va yutuqlarning mazmuni va maqsadiga ko'ra farqlanadigan o'ziga xos nutq usullari majmuasini o'z ichiga oladi.

Ilmiy uslub funktsional uslubning bu turi terminologik va mavhum leksikaning, murakkab sintaktik tuzilmalarning qo'llanishi, so'zlarning asosan konkret, to'g'ri ma'noda qo'llanishi, maxsus iboralarga egaligi va sh.k. bilan ajralib turadi [5, 43].

Ilmiy matn - bu idrok etish va baholash uchun tegishli malakaga ega bo'lgan kishilarning o'z sohalari maqsadi uchun shakllantirilgan eksperimental faoliyatning natijasi, yutug'i yoki hisobotini aks ettiruvchi yozma nutq turi. Ilmiy matn muallifi uni eng informativ tarzda taqdim etishi uchun tegishli shaklda rasmiylashtirilgan uslubdan, maxsus vositalardan, shuningdek, foydalanilgan materialni taqdim etish usullaridan foydalanadi.

Koʻpincha ilmiy matn chop etish maqsadida tayyorlangan yoki ixtisoslashtirilgan ishdir. Ilmiy matnlarga ogʻzaki ma'ruza qilish uchun maxsus tayyorlangan materiallar, masalan, konferentsiyadagi ma'ruza yoki akademik ma'ruza ham kiradi. Ilmiy uslubning oʻziga xos xususiyatlari - ohangning betarafligi, xolis yondashuv, ma'lumot mazmuni, soʻzlarni qoʻllash xususiyatlari, materialni mantiqiy, adekvat taqdim etish uchun mutaxassislar tomonidan oʻrnatilgan terminologiya va noyob til vositalarining mavjudligi.

Ilmiy uslubning har bir matni oʻziga xos qurilish mantigʻiga, tuzilish qonuniyatlariga amal qiladigan ma'lum bir toʻliq konfiguratsiyaga ega. Qoida tariqasida, muallif quyidagi sxemaga amal qilishi mumkin:

– muammoning mohiyati bilan tanishtirish, uning dolzarbligi va yangiligini asoslash;

– tadqiqot predmeti(ayrim hollarda obyekti)ni aniqlash;

– maqsadni belgilash, unga erishish jarayonida muayyan vazifalarni hal qilish;

– tadqiqot predmetiga har qanday tarzda ta’sir etuvchi ilmiy manbalarni koʻrib chiqish, ishning nazariy va uslubiy asoslarini tavsiflash;

– terminologiyani asoslash; ilmiy ishning nazariy va amaliy ahamiyatini koʻrsatish;

– ilmiy ishning mazmuni;

– tajriba tavsifi, agar u oʻtkazilgan boʻlsa;

– tadqiqot natijalari, ishning natijalari asosida ishlab chiqilgan xulosalar.

Ilmiy uslubning asosiy xususiyatlari quyidagilarda oʻz ifodasini topadi:

1. Jamiyat hayotining sohasi - fan. Bunga aniq bir tadqiqot, ma’rifiy ishlar, oʻqitish va ilmiy-ommabop ishlar kiradi. Shuning uchun ilmiy uslub doirasiga koʻplab janrlar tegishli boʻladi: maqola, ma'ruza, ilmiy hisobot, tezis, monografiya, ma’lumotnoma, darslik, oʻquv qoʻllanma, annotatsiya, taqriz, avtoreferat, dissertatsiya, ilmiy-publisistik esse, jonli ilmiy munozara, koʻrsatma va boshqalar.

2. Asosiy funksiyasi - bilish. Til yordamida dunyo haqidagi tushunchalar yaratiladi, barcha turdagi aqliy operatsiyalar (taqqoslash, tadqiqot, sintez) amalga oshiriladi, ilmiy axborot saqlanadi va uzatiladi.

3. Nutq ishtirokchilari oʻrtasidagi munosabat turi – birgalikda yaratish. Ilmiy ish tahlil qilinayotgan davrda uning muallifi bilan birgalikda dunyoni anglash usullaridan biri oʻrganiladi.

4. Tayyorgarlik darajasi. Ilmiy nutqning oʻziga xos xususiyati shundaki, uning shakllanishi bir vaqtning oʻzida tayyor va oʻz-oʻzidan boʻladi, u ilmiy munozaralarda yaqqol ifodalanadi. Ilmiy matn, ilmiy nutqni qurish qonuniyatlari asosida yozilganiga qaramay, “tugallanmagan” hisoblanadi.

Muhokama uchun ochiq, xato deb hisoblanishi mumkin va hokazo.

5. Cheklovlarning mavjudligi. Har qanday ilmiy sohaning o‘ziga xos tili bor, u ushbu soha doirasida namoyon bo‘ladi. Masalan, ilmiy kashfiyotlar natijasida yangi formulalar, ta'riflar va muntazam konstruktsiyalar paydo bo‘ladi (yangi yulduzlar, kimyoviy komponentlar, nisbiylik tushunchasining ixtirosi).

6. Mavzular doirasi cheksizdir, chunki hech qanday tarzda ilmiy qiziqish va ilmiy o‘rganish obyekti bo‘la olmaydigan narsa yo‘q.

7. Nutqning ustun shakli - yozma. Og‘zaki janrlar vaqt o‘tishi bilan yozma janrlarga (ilmiy nutqlar, ma’ruzlarni nashr etish, ilmiy munozaralarni stenografiyaga yozib olish, taniqli olimlarning fikrlarini xotiradan yozib olish) aylantirilishi muhim ahamiyatga ega.

8. Bayon etish shakli shaxssiz bo‘lib, bu obyektivlikka intilish bilan bog‘liq. Bu yerda ko‘pincha majhul konstruksiyalar qo‘llaniladi: “… tadqiq etilgan”, shaxsi umumlashgan gaplar: “Kometa ochiq havoda kuzatildi...”. Zamonaviy ilmiy tilda muallifning "biz"i gapning shaxssiz shaklga qaraganda kamroq mashhur: biz o‘ylamaymizki emas, balki o‘ylashimizcha. Ilmiy matn uchun hamkorlikni ifodalovchi "biz" olmoshi ko‘proq mos keladi: "Biz shuni ta'kidlashimiz mumkinki ...". Ilmiy matnning strukturaviy xususiyatlari muallifning aniqlik, umumiylik, mantiqiylik, xolislik va analitiklikka intilishi bilan belgilanadi. Bu bir turdagi, takroriy konstruksiyalardan foydalanishda namoyon bo‘ladi, masalan, bosh kelishik, ergashgan qo‘shma gaplar, kirish so‘zlar, sifatdosh va ravishdosh birikmalar, oddiy so‘z tartibi va fe’lning hozirgi zamon noaniq shakllariga ustunlik berish. Analitiklik, masalan, o‘tkaziladi, amalga oshiriladi, birinchidan, ikkinchidan kabi so‘zlar bilan ifodalanadi.

9. Baholashning ifodalanishi - bilvosita yoki yashirin. Ilmiy nutqda baholash, masalan, so‘zlashuv nutqida yoki ommabop uslubda bo‘lgani kabi, "yaxshi-yomon" axloqiy me'yorlari bilan emas, balki "to‘g‘ri-noto‘g‘ri" tushunchalari bilan belgilanadi. Ammo haqiqiy amaliyotda, ayniqsa, og‘zaki ilmiy nutq sharoitida biz subyektiv va obyektiv baholashlarga duch kelamiz: "Bizning nuqtayi nazarimizdan noto‘g‘ri, demak, yomon degani". Yashirin baholash hatto o‘zini maxsus so‘z (termin)larda namoyon qilishi mumkin: pirog qatlami (harbiy sohada) - urushayotgan bir tomonning qo‘shinlari dushman qo‘shinlari bilan aralashgan holda joylashuvi; botayotgan quyosh simptomi (tibbiyotda) - bemorning ko‘zlarini orqaga burishdan iborat asab kasalligi belgisi.

10. Ilmiy matnning emotsionallik va ekspressivlik darajasi matn tegishli bo‘lgan ilmiy bilim sohasiga, shuningdek, muallifning xususiyatlariga bog‘liq. Ilmiy nutq yorqin va obrazli bo‘lishi mumkin emas, deb hisoblashga hech qanday asos yo‘q. Ko‘pincha

ilmiy ishlarda, xususan, munozarali asarlarda emotsional- ekspressiv til vositalari qo‘llaniladi, ular faqat ilmiy taqdimot fonida sezilarli darajada ta'kidlanadi va ilmiy nasrga sezilarli ravshanlik beradi [1].

Ilmiy uslubning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri lingvistik vositalardan maxsus foydalanish bo‘lib, u nafaqat uslubning me'yoriy jihatlariga, balki mantiq qonunlariga ham asoslanadi. Demak, tadqiqotchi o‘z fikrlarini oqilona tushuntirish uchun o‘z nutqining alohida qismlarini o‘zaro bog‘lash uchun ilmiy uslubning morfologik xususiyatlari va sintaktik imkoniyatlaridan foydalanishi kerak. Bu maqsadda turli sintaktik konstruksiyalar, uyushiq bo‘lakli, sifatdosh va ravishdosh birikmali turli tipdagi murakkab jumlalar qo‘llaniladi. Bularga misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin:

– biron bir hodisalarni solishtirish (ikkalasi ham..., shuning uchun...);

- asosiy qismda aytilgan fikrlar haqida qo‘shimcha ma'lumotni o‘z ichiga olgan bog‘lovchi gaplardan foydalanish;

– ravishdosh birikmalar ham qo‘shimcha ilmiy ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi;

– kirish so‘z va so‘z birikmalari, qo‘shimchali konstruksiyalar bir gap ichida ham, abzaslar orasida ham semantik qismlarni bog‘lash uchun xizmat qiladi;

– “qistirma so‘zlar” (masalan, shu tarzda, shuning uchun, shu bilan birga, xulosa qilib aytganda, boshqacha aytganda, biz ko‘rib turganimizdek) matnning turli qismlari o‘rtasida mantiqiy aloqa o‘rnatishga xizmat qiladi;

– mantiqan o‘xshash tushunchalarni sanab o‘tish uchun bir xil bo‘lakli gaplar ham qo‘llaniladi;

– klishe tuzilmalardan ko‘proq foydalanish, sintaktik tuzilmaning mantiqiy va ixchamligi.

Shunday qilib, biz tahlil qilgan ilmiy uslub, vositalarning xususiyatlari, munosabatlari ancha barqaror tizim bo‘lib, uni o‘zgartirish qiyin. Ilmiy ijodkorlik uchun imkoniyatlarning keng konsepsiyasiga qaramay, tartibga solinadigan me'yorlar ilmiy matnni "shaklni saqlashga" yordam beradi.

Shunday qilib, ilmiy uslubning ajralib turadigan jihatlari o‘ziga xos leksik va grammatik vositalar, sintaktik qoliplar hisoblanadi, buning natijasida matn tegishli mutaxassislar doirasi uchun tushunarli, aniq va ravshan bo‘ladi.

Badiiy uslub ma’lum bir voqelikni badiiy tasvir vositalari orqali obrazli ifodalovchi va shu yo‘l bilan tinglovchiga estetik ta’sir etuvchi nutq uslubi [4,19].

A. Hojiyev ta’rificha, badiiy uslub funktsional uslubning turlaridan bo’lib, u tilning kommunikativ va estetik vazifalarniing birligi bilan, boshqa uslublarga xos unsurlardan keng foydalanishi, ekspressiv va tasviriy vositalarning keng qo’llanishi, so’zlarning obrazli, ko’chma-metaforik qo’llanishi va sh. k. belgilari bilan ajralib turadi [5, 20].

Nutqning badiiy uslubi adabiyot va san’at tilidir. U his-tuyg‘u va hissiyotlarni, majoziy figuralarni va hodisalarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Badiiy uslubning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Muallif o‘z pozitsiyasini adabiy tilning turli vositalari orqali ifodalaydi. Badiiy uslubdagi gaplarda troplar – o‘xshatishlar, jonlantirishlar, ko‘chimlar, metaforalar, mubolag‘alar va boshqalar mavjud bo‘ladi.

2. Badiiy uslub janridagi matn hissiyotga to‘la bo‘ladi.

3. Badiiy adabiyotdagi personajlar lingvistik vositalar yordamida yorqin va jonli tasvirlanadi.

4. Ayrim asarlarda muallifning mavjudligi doimiy ravishda kuzatiladi.

Badiiy uslubning asosiy maqsadi bu hukmga javob (baho) beradigan muallifning mulohazasini o‘quvchiga mos tarzda yetkazish. Badiiy adabiyotning turli uslublari har xil ma'lumotlarni qiziqarli va o‘ziga xos tarzda yetkazish imkoniyatini beradi.

Masalan, asarlarda ilmiy hodisalar ilmiy-badiiy uslubda tasvirlanadi. Gazeta va jurnallarda badiiy-ommabop uslubdan foydalanish mumkin.

Badiiy uslub turli lingvistik vositalardan foydalanib, ularning ba'zilari boshqa janrlardan olingan. Badiiy uslubning asosiy xarakterli xususiyati morfologik bilan bir qatorda sintaktik xususiyatlarning boyligi hisoblanadi.

Ko‘proq fe'l, olmosh, sifat va sifatdoshlarning qo‘llanilishiga katta e’tibor beriladi. Ular matn mazmunini kuchaytirishga va ravshan bo‘lishiga xizmat qiladi. Badiiy uslub matnida sintaksisning butun bir keng doirasi - tinish belgilari, sifatdosh birikmalar, bevosita va ko‘chirma gap shakllari qo‘llaniladi.

Adabiy uslubdagi matnlar mualliflari so‘z yasash usullaridan foydalanadilar. Xususan, emotsionallik qo‘shish maqsadida so‘zlarning qo‘shimchalari o‘zgartiriladi. Buni badiiy uslubga tegishli matnni tahlil qilishda ko‘rish mumkin.

Badiiy uslubning ifodalanishida turli xil lingvistik vositalar – boshqacha aytganda - troplarning qo‘llanishi kuzatiladi. Muallifning his-tuyg‘ulari va qarashlarini yetkazishdan tashqari, boshqa uslublardagi lingvistik vositalardan foydalanish ham xosdir. Badiiy maqsadli matnni aniqlash uchun ushbu elementlarning ma'nosi va ishlatilishini yaxshi tushunish kerak.

Muallif o‘zining shaxsiy mulohazalarini turli emotsiyalar va his-tuyg‘ular orqali kengaytiradi. Ushbu uslub o‘quvchilar va tasvirlangan vaziyat o‘rtasidagi munosabatni yuzaga chiqarish vazifasini bajaradi.

Badiiy matndagi boshqa uslublardan olingan asosiy elementlar bevosita nutqdir. Umuman olganda, badiiy uslubda juda ko‘p boshqa stilistik elementlar uchraydi. Bevosita nutq so‘zlashuv uslubidan olingan. Inversiyada gapning muhim qismi boshqa matnlar

orasidan ta'kidlanadi. Bu keyinchalik umumiy syujetga katta ta'sir qiladi. U so‘zni qayta tartibga solish orqali hosil bo‘ladi.

1-variant	2-variant
Agar ishbilarmonlar muzokaralarda bevosita o‘z pozitsiyalari va manfaatlarini himoya qilmoqchi bo‘lsalar, ular nafaqat muzokara predmetini, balki uning mazmunli tomonlarini ham bilishlari kerak. Agar ular odob-axloq qoidalari va nutq vositalaridan qanday foydalanishni bilsalar va bir qator qoidalarga rioya qilsalar yaxshi bo‘ladi. Agar biror kishi muzokaralarning odob-axloq qoidalariga e'tibor bermasa, bu muzokaralar maqsadiga erisha olmasligi mumkin.	Muzokaralarda bevosita o‘z pozitsiyalari va manfaatlarini himoya qilishni xohlovchi ishbilarmonlar, muzokaralar mavzusini bilishdan tashqari, ya'ni ularning mazmun tomoni, bir qator qoidalarga rioya qilgan holda odob va nutq vositalaridan foydalana bilish; ishbilarmonlik muloqotining axloqiy tomoniga e'tibor bermaslik muzokaralarning maqsadga erishilmasligiga olib kelishi mumkin.

1-variant grammatik nuqtayi nazardan soddaroq, chunki unda shaxsni ifodalaydigan fe'l shakllari ustunlik qiladi.

2-variantda fe'lning shaxsni ifodalaydigan shakllari otlashgan fe’llar (bilish,foydalana olish), aniq nisfatdagi hozirgi zamon sifatdoshi (xohlovchi), majhul nisbatdagi sifatdosh (erishilmasligi), o‘tgan zamon sifatdosh birikmalar (rioya qilgan holda) bilan almashtiriladi, buning natijasida u 1-variantga nisbatan ilmiy stilistikaning talablariga ko‘proq mos keladi.

Ularning eng asosiy bo‘linishi – bu ilmiylik va badiiylikdir. Badiiy va ilmiy matn o‘rtasidagi farq ishni qanday maqsadda yozilishidadir. Shunday qilib, agar roman, hikoya yoki she'r o‘quvchiga estetik zavq bag‘ishlasa, unga muallif orzu-istaklarining ruhiy dunyosiga kirish imkoniyatini bersa, ilmiy tadqiqot ishi natijasi sifatida yuzaga kelgan ilmiy janrdagi matn ko‘proq dunyoviy motivlarga ega bo‘ladi - ma'lum faktlar, farazlar haqida ma’lumot olish, biron bir hodisani tahlil qilish, o‘rganish imkoniyatini beradi. Bunday asarlarni yozish uchun, qoida tariqasida, nafaqat ma'lum bir olimning bilimlaridan, balki ma'lum bir mavzu bo‘yicha ma'lumotlarni tizimlashtirishdan ham foydalaniladi, o‘tgan tadqiqotchilarning yutuqlari tavsiflanadi. Ular bilan bahslashadilar, ularning fikrlariga qo‘shiladilar yoki inkor

etadilar. Ilmiy ishlarning maqsadi hamkasblarni kashfiyot haqida xabardor qilish va unga bo‘lgan huquqni ta'minlashdir.

Agar badiiy matn syujetga ega bo‘lsa, ilmiy matnda bu narsa mavjud bo‘lmaydi, u faqat faktlarning izchil taqdim etish, ularni izohlash ,tushuntirish va farazlarni o‘z ichiga oladi. Agar roman yoki hikoyada muallif zamon va makon jihatidan turlicha voqelikni yoritsa, ilmiy matnning bayon etish usuli qat'iy mantiqiydir.

Qolaversa, badiiy matnda bir qancha syujet chiziqlari bo‘lishi, ilmiy matnda esa, bir qancha hodisa yoki predmetlar tasvirlanishi mumkin, ammo syujetning mavjudligi yoki mavjud emasligi bir asarni boshqasidan ajratish imkonini beradi.

Badiiy matn va ilmiy matnning rasmiylashtirish o‘rtasidagi farq nimada, degan savol tug‘iladi. Birinchidan, nafaqat mazmun, balki shakl ham muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy matn ijodkori - so‘z ustasi. U o‘z fikrlarini ideal shaklda tasvirlashga harakat qiladi, shuning uchun u troplar - jarangdor epitetlar, yorqin, jozibali taqqoslashlar, giperbolalar, parallelizmlardan faol foydalanadi.

Ammo ilmiy matnlarda bunday imkoniyatlar mavjud emas. Ilmiy matn muallifining nutqi doimo to‘g‘ri, o‘rganilayotgan mavzu yoki hodisani batafsil va aniq tasvirlashi kerak bo‘ladi. Albatta, tadqiqotchi o‘z ishining obyektini iloji boricha batafsil tavsiflashi uchun taqqoslash va ta'riflardan foydalanishi mumkin. Har qanday bo‘rtirishlar va yumoristik yondashuvlarga ilmiy matnda qat'iy yo‘l qo‘yilmaydi.

Badiiy adabiyotdan ilmiy adabiyotning yana bir farqi qahramonlarning bor yoki yo‘qligidir. Demak, nasriy yoki she’riy asarda xarakter bo‘lishi kerak. Masalan, “O‘tgan kunlar” asarida Otabek, Kumush, Zaynab obrazlari o‘ziga xos xarakter bilan yaratilgan. Asar davomida ular bilan turli voqealar sodir bo‘ladi, qahramonlar shaxsiy evolyutsiyaga uchraydi va bir-biri bilan muloqot qiladi. Ba'zi qahramonlar asosiy, muallifning niyatini yuzaga chiqarish uchun kalit, boshqalari ikkinchi darajali bo‘lib, bosh qahramonlar bilan har qanday vaziyatni o‘ynash yoki yozuvchining g‘oyalarini ifodalash uchun zarurdir. Badiiy asardagi alohida personajlar hikoya davomida nobud bo‘lishi mumkin, bu ham yozuvchiga o‘z o‘quvchisiga muhim ma’lumotlarni yetkazish imkoniyatini beradi.

Ilmiy asarlarda hamma narsa boshqacha. Ularda qahramon yo‘q. Albatta, tadqiqot predmeti va obyektini shartli ravishda qahramonlar deb atash mumkin, ammo ular bilan sodir bo‘ladigan voqelikda muallifning fantaziyasi mavjud bo‘lmaydi. Olimlar barcha faktlarni o‘zlarining kuzatishlari asosida taqdim etadilar, ehtimol, farazlar bo‘lishi mumkin. Masalan, fanga noma'lum hasharotni tavsiflashda, entomolog u yoki bu organning yuzaga kelishini faraz qilishi mumkin. Shuning uchun, ilmiy matnda “biz

ishonamiz”, “biz faraz qilamiz”, “gipoteza” so‘zlari mavjud bo‘ladi. Bosqichma-bosqich, boshqa ishlarda har bir gipoteza faktlar bilan tekshiriladi, rad etiladi yoki tasdiqlanadi.

Ilmiy va badiiy adabiyotning yana bir farqi ularning turli janrlardan foydalanishidir. Shunday qilib, badiiy adabiyot nasr va nazmga bo‘linishi bilan ajralib turadi, ular ichida hikoya, qissa, roman va nazmning turli janrlari mavjud. Har bir janrning o‘ziga xos xususiyatlari va farqlanuvchi jihatlari bor. Ilmiy ishlar dunyosi ham xilma-xil janrlarga ega: risola, maqola, monografiya, tezis, taqriz, ilmiy hisobot va boshqalar. Badiiy va ilmiy uslubga tegishli matnlarning o‘ziga xos jihatlarini quyidagi jadvaldan bilib olish mumkin:

Taqqoslash parametri	Badiiy	Ilmiy
Maqsadi	Estetik zavq	Ilmiy fakt haqida xabar berish
Qo‘llanish doirasi	San’at	Fan va texnologiya
Uslub xususiyatlari	Tasviriylik, emotsionallik	Faktlarning aniq va izchil taqdimoti
Janrlar	She'rlar, romanlar, hikoyalar, ertaklar va b.	Ma’ruza, monografiya, maqola, tezis, darslik va b.

XULOSA

Demak, badiiy va ilmiy uslubga tegishli matnlarning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlillari asosida quyidaki xulosalar chiqarish imkonini beradi:

1. Badiiy uslubga tegishli matnlarda o‘quvchiga estetik zavq bersa, ilmiy matnlar ilmiy faktlar haqida xabar beradi.

2. Badiiy matnlar qo‘llanish doirasi san’atning turli sohalarini qamrab olsa, ilmiy matnlar fan va texnologiya sohalarida qo‘llanadi.

3. Badiiy uslubga xos matnlar tasviriylik, emotsionallik xususiyatlarini namoyon etsa, ilmiy uslubga tegishli matnlar faktlarni aniq va izchil taqdim etish xususiyatlarini namoyon etadi.

REFERENCES:

1. Vladimirova T. L. Yazik i stil nauchnogo teksta. Tomsk: Izd-vo Tomskogo politexnicheskogo universiteta, 2010. 80 s.
2. Valeyeva N. A. Xudojestvenniy stil - otlichitelnie osobennosti // Videotyutor po russkomu yaziku. https://clck.ru/W83p8
3. Yevtyugina A. A. Stilistika nauchnoy rechi. Yekaterinburg: RGPPU, 2013. 479 s.
4. Mahkamov N. O‘zbek tilshunosligi terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent: Fan, 2013. -144 b.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘bekiston Milliy ensiklopediyasi,2006. -164 b.